

IZKUŠNJA NOB V PRIČEVANJIH TRŽAŠKIH BORCEV

Marta VERGINELLA

doc. dr., Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

doc. dr., Facoltà di filosofia dell'Università di Ljubljana, Dipartimento di Storia, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

IZVLEČEK

Historiografska raba ustnih virov ponuja možnost ovrednotenja subjektivnih izkušenj in zapolnjevanja arhivskih vakuumov. Ob analizi serije po vojni zbranih pričevanj se izkaže, da je linearna in enozvočna podoba primorskega antifašizma in narodnoosvobodilnega boja zavajajoča. Iz spominov pričevalcev jasno izhaja večplastna slovenska stvarnost tako v času fašizma kot v času vojne.

Konsenz, ki so ga tržaški Slovenci izkazovali Osvobodilni fronti, pozna socialne in politične spremenljivke, prav tako se kaže širša paleta njegovih oblik bodisi v urbanem bodisi ruralnem okolju.

Ključne besede: narodnoosvobodilna borba, druga svetovna vojna, tržaški borci, historiografija, spomini

Parole chiave: lotta di liberazione popolare, seconda guerra mondiale, combattenti triestini, storiografia, memorie

Slovensko zgodovinsko je v zadnjih petdesetih letih osvetlilo narodnoobrambni boj primorskih Slovencev v času med obema vojnoma, dokumentiralo je oblike fašistične raznorodovalne politike, nastanek in delovanje partizanskega gibanja in njegovo zmago nad okupatorjem. Po številu in obsegu študij, razprav in člankov bi lahko sklepali, da je bilo to, kar je mogoče napisati o obdobju fašistične vladavine in drugi svetovni vojni na Primorskem, že napisano in varno shranjeno za prihodnje rodove. Skratka, mislili bi si lahko, da se je krog historiografskega diskurza o primorskem antifašizmu in drugi svetovni vojni na Primorskem sklenil - tudi zato, ker je, ko gre za Primorsko, kjer je Osvobodilna fronta uživala množično in nedeljeno podporo, vsak revizionistični poskus diskvalifikacije narodnoosvobodilnega gibanja na podlagi zbranega gradiva obsojen na neuspeh.

Toda kljub dolgoletnemu osvetljevanju dogajanja v predvojnem in vojnem času so mnoge plati tedanjega življenja ostale še neraziskane. Vojaškopolična perspektiva je vsekakor pomembno gledišče vojnega dogajanja, vendar še zdaleč ne edino in vseobsegajoče. Podrobne analize so vredni tudi gospodarski, socialni in

kulturni vidiki življenja ljudi v vojni. In prav razkrivanju teh aspektov, ki zadevajo občutljivo tkivo življenjskega sveta malega človeka, je bilo doslej posvečeno premalo pozornosti.

Takšno širjenje opazovalnega kota in sestavljanje kompleksnejše, če že ne globalne socialne slike vojne postavlja raziskovalca pred nelahka vprašanja pridobivanja dokumentarnega gradiva. Viri, ki so se ohranili in so na vpogled v slovenskih, italijanskih, avstrijskih in nemških arhivih, omogočajo zgodovinarju osvetljevanje političnih in vojaških aspektov vojnega časa, delovanja partizanskega vodstva in podobno, skopi pa so z uporabnimi informacijami, ki bi osvetlile gospodarske, socialne in kulturne pretese primorskega prebivalstva, na podlagi katerih bi lahko opredelili tektonske spremembe v življenju družbenih slojev in skupin v vojnem času. Pičle možnosti dostopa do socialnozgodovinsko pomembnih informacij za to obdobje v pisnih virih so resna ovira možnosti socialnozgodovinskega pogleda na ta čas, ker močno zožijo paleto zgodovinskih pričevanj, ki so za zgodovinarja imperativna. Kako torej do socialne zgodovine malega človeka v vojnem času, na področju, kjer v arhivih ni veliko najti?

Še pred nekaj desetletji je v zgodovinarstvu prevladovalo prepričanje, da se morajo zgodovinarjeva ugotavljanja opirati na ohranjene pisne vire. Toda kako naj zgodovinar ravna, ko še nima pisnih virov ali so ti preskromni? Naj si privoščiti molk, samo zato, ker je ohranjena dokumentarna sled zgodovinskega fenomena komaj prepoznavna ali povsem zabrisana?

Pomanjkanje ali celo odsotnost pisnih virov kot tudi predhodna selekcija proizvedene dokumentacije, ki so jo v med vojno in takoj po njej opravili vojni protagonisti, je nekatere zgodovinarje druge svetovne vojne drugod po Evropi privedla v okrilje *oral history*. Historiografske raba ustnih virov jim je ponudila možnost zapolnjevanja arhivskih vakuumov in ovrednotenja subjektivnih izkušenj. Izkazalo se je, da je *oral history* lahko korektivni dispozitiv na pisnih virih sloneči historiografski rekonstrukciji zgodovinskih realnosti. Število privržencev *oral history* se je v sedemdesetih in osemdesetih letih povečalo še posebej v polju socialne zgodovine, ki si je prizadevala povrniti besedo malim ljudem, marginałcem in vsem tistim, ki niso zapustili zapisanih dokumentov in so bili zato nevidni v veliki, uradni zgodovini. Ob koncu sedemdesetih let sta Paul Thompson v Angliji in Luisa Passerini v Italiji s svojima odmevnima študijama načela metodološka vprašanja, ki jih postavlja analiza ustnega gradiva: zgodovinar, ki se pri osvetljevanju dogajanj 20. stoletja opira na ustna pričevanja, lahko zgodbe, ki jih pripovedujejo pričevalci, samo zapiše, lahko jih med seboj primerja, jih tipološko razvršča in iz njih izlušči vzroke različnih ravnanj in izkušenj. Lahko se odloči tudi za preučevanje subjektivnosti pripovedovalca, njegove naracije in mehanizmov, ki so oblikovali njegove predstave o samem sebi - skratka, tako zbiranje kot raba ustnih virov se ne moreta izogniti kopicí metodoloških in epistemoloških vprašanj.

Vsak subjekt je *unicum* in celo dve pričevanji iz ust istega pripovedovalca o istih dogodkih, ki sta nekoliko razmaknjena v času, že kažeta razlike v doživljanju preteklosti. Pričevalec, ki pripoveduje, tolmači preteklost in svojo vlogo v njej, njegovi spomini so rezultat večkratne predelave doživetega, podvrženi so vplivu poznejših doživetij in izkušenj, ki predhodno doživetega ne pustijo nedotaknjenga, pač pa ga na novo restrukturirajo. Pripovedovanje je izgrajevanje spominov *in fieri*. S pripovedovanjem informand organizira dogodke in zgodbe, da bi posredoval svoj pogled na svet, svojo identiteto "in to stori tako, da se pogosto posluži paradigem in interpretacij, ki so last skupnosti in socialne skupine, ki ji pripada".¹ Pričevalec posreduje poslušalcu svojo življenjsko zgodbo, in hkrati svoj *Weltanschauung*,

v ozadju njegove pripovedi je vseskozi navzoče vprašanje "kdo sem?" in njegovo pripoved je treba razumeti kot poskus koherentnega in homogenega odgovora na to vprašanje. Pri tem se individualna identiteta kaže kot križanje različnih kolektivnih identitet, s katerimi se pripovedovalec identificira. V vsakem subjektivnem spominjanju je namreč vsebovan občutek pripadnosti praviloma večjim skupnostim in z njim tudi predstave in zgodbe, ki so jih ti kolektivni subjekti izoblikovali o sebi in svoji preteklosti. Posebnost ustnih pričevanj v primerjavi z zapisanimi avtobiografskimi viri je, da so manj fiksna, ker še niso zajeta v postopek pisne redakcije, ki dogodke kronološko pravilno razporedi, jih "polika" in uredi v uravnoteženo celoto, ki se lahko dobro upira preiskujočemu branju, kakršno je zgodovinarjevo, ki skuša v zgodbi najti prelome, nedoslednosti, negotovosti nekdanjega akterja. V primerjavi s pisnostjo je ustnost mnogo bolj neurejena, dogodkov in idej ne razporeja v časovnem in prostorskem zaporedju, pomeša jih in kontaminira, prav zato pa nam ponuja večplastno in večkrat nedosledno naracijo. To pa ima tudi svoje prednosti. Vse nedoslednosti pripovedi so lažje zaznavne in ob njihovem nastopu se pozornemu poslušalcu ponuja priložnost za kompleksnejše branje preteklosti.²

Poseganje po ustnih pričevanjih lahko potemtakem vsaj deloma odpravi tudi slepe pege polpretekle primorske zgodovine. V ustnih pričevanjih sta se druga svetovna vojna in narodnoosvobodilni boj, tako kot fašistična oblast in izvajanje raznarodovalnega načrta nad slovenskim življenjem, spojila v eno, nerazdružljivo celoto, kar lahko interpretiramo tudi kot uspešno ideološko indoktrinacijo, kot prevlado kolektivne zgodbe nad individualno. In vendar nas po drugi strani prav takšni pogledi "od spodaj navzgor" na preteklost lahko obvarujejo pred tem, da bi podlegli mitotvorni prestavi o primorski polpreteklosti. Ob analizi serije po vojnih zbranih pričevanj se izkaže, da je linearna in enozvočna podoba primorskega antifašizma in narodnoosvobodilnega gibanja zavajajoča. Tako za časa Mussolinijevega režima kot za časa druge svetovne vojne so življenje primorskih Slovencev pogojevale raznovrstne socialne, gospodarske, kulturne in politične spremenljivke. Slovensko podeželje je v prvi polovici 20. stoletja, tedaj, ko je bil Trst že industrijsko razviti urbani pol z modernim meščanstvom in proletariatom, preživljalo končno fazo odmiranja družbe starega režima, ki je ukinjala prevladujoči družbeni status preživelim mentalitetam in simbolnim družbenim praksam. Vključitev najprej v slovensko narodnoobrambno, nato v narodnoosvobodilno gibanje je v obeh socialnih stvarnostih poznalo

1 G. Contini, A. Martini, *Verba manent*, Rim, 1993.

2 M. Boarelli, «Empreintes. Les militants communistes et la transmission de l'idée politique entre les générations», v: *Memory and Multiculturalism*, VIII International Oral History Conference, Siena-Lucca, 1993.

**Izročitev zastave Bazoviški brigadi v Branici septembra 1944. (NŠK),
Consegna della bandiera alla brigatta "Bazoviška" a Branica nel settembre 1944.**

različne poti in vzgibe. Okvir, v katerem je živel in deloval kmečki človek, se je močno razlikoval od tistega, v katerem je živel mestni človek, naj je bil ta delavec, uradnik ali obrtnik, četudi je v življenju obeh imela narodna zavest pomembno vlogo. Politična ozavešenost in ideološka zagnanost se je marsikdaj iz urbanega in industrijskega pola radialno širila na podeželje, kjer je zajela predvsem pripadnike najbolj ubožanega prebivalstva. Kljub zavesti o narodnosti pripadnosti vrednote kmečkega človeka namreč niso sovpadale z vrednotami v mestu živečih Slovencev.

Fašistični totalitarni režim in vojna dogajanja so drugače odmevala na podeželju kot v mestu, sprožala so različna vedenja. Iz ustnih virov pronicajo fragmentarne informacije o različnih doživljanjih fašistične raznorodovalne politike v vaškem in mestnem okolju, o oblikah sožitja s tistimi, ki so sicer imeli vse značilnosti nacionalnega ali razrednega nasprotnika. V vojnem času je bilo ravnanje Slovencev v mestu in na podeželju še enkrat raznoliko. Podpora Osvobodilni fronti je bila množična, toda če preučimo vzgibe in oblike sodelovanja, lahko ugotovimo, da so ob herojih živeli tudi omahljivci in da so se tu pa tam pojavljali tudi izdajalci.

Mitotvorni zgodovinski spomin je s svojo verzijo o pogumnih in upornih Primorcih zabil sled za strahom, za skrbjo za preživetjem, za tistimi ravnaji in občutji, ki bi lahko okrnila herojstvo primorskih ljudi. Zabil je tudi sled za razočaranjem, ki je sledilo koncu vojne in odhodu Titovih partizanskih čet iz Trsta. Spomini pričevalcev, nekdanjih protagonistov, vračajo medtem vojni in njenim akterjem realno razsežnost ali vsaj tako dimenzijo, kjer se ne da potegniti ostrih ločnic med krivci in žrtvami, med heroji in strahopetci, med "našimi" in drugimi.

Dvajset pričevanj bivših borcev, ki so bila zbrana med letoma 1950 in 1983 v Trstu, prinašajo izseke iz življenjskih zgodb, poudarjajo nekatere dogodke in razpoloženja, zamolčujejo pa, kar ne ustreza podobi borca, narodnega heroja. Ko osvetlujejo svojo antifašistično in odporniško izkušnjo, pričevalci ne omenjajo nobenega oklevanja, nobene mučne izbire. Iz njihovih izjav se zdi, kot da so bili intervjuvanci in intervjuvanke za politično in odporniško delovanje vnaprej določeni in da niso v letih ilegalnega delovanja doživeli tveganih izbir, travmatičnih izkušenj. Ob teh ugotavljanjih velja pripomniti, da je intervjuvanca oziroma intervjuvanko in

spraševalca veza za ista moralna obveznost: ohranjati živo kolektivno izročilo antifašističnega boja. Pričevalci filtrirajo svoje pripovedi in se večinoma izogibajo tistim dogodkom, ki bi lahko kompromitirali pozitivno podobo slovenskega antifašizma. Spraševalec ni pričakoval od njih, da bi opisovali morebitne poraze, ampak da pozitivno ovrednotijo dogajanje, ki so se ga udeležili. Pri zbiranju pričevanj je spraševalec imel dva namena: na eni strani zbrati pričevanja, rekonstruirati kontekst, v katerem je delovala OF, po drugi pa oblikovati spomin na tak način, da postane element narodne identifikacije in ponosa slovenske manjšine, ki je ostala zunaj meja jugoslovanske države.

Iz spominov pričevalcev jasno izhaja obvezna, skorajda samoumevna pot, ki so jo prehodili tržaški Slovenci, od predvojnega antifašističnega delovanja ali razpoloženja do udeležbe v odporiškem gibanju. In vendar če podrobneje analiziramo omenjena pričevanja, ugotovimo, da mestoma potrjujejo večplastnost slovenske stvarnosti tako v času fašizma kot v času vojne. Nekateri borci so se brez oklevanja odločili za kljubovanje fašizmu in za sodelovanje najprej s komunistično stranko v ilegali in nato z oboroženim bojem Osvobodilne fronte. Drugi so bili že od mladih let od staršev vzgojeni v idealni neupogljivosti pred fašističnim režimom in k prizadevanju za ohranitev slovenske identitete v družinskem krogu. Ti so se antifašističnemu gibanju pridružili v vojnem obdobju. Prvim je bil zelo jasn revolucionarni vzgon partizanskega gibanja, pri drugih je bila glavna motivacija pristopa k odporiškem gibanju domoljubne narave. Italijanski zgodovinar Claudio Pavone, avtor odmevne študije o italijanskem odporištvu, poudarja, da so bili razlogi tistih, ki so v Italiji pristopili k odporiškem gibanju: "neznosnost sveta, ki je postal prizorišče krutosti, upor proti dajnim in bližnjim nasilstvom, včasih proti 'manjšim', želja po samobrambi in po maščevanju padlega svojca, po pustoščinah; sła po tveganju in nepopolno poznavanje tveganja; družinsko izročilo, stari in novi antifašizem, ljubezen do domovine, razredno sovraštvo. Te motivacije, različne po kulturni globini, se večkrat prepletajo in razvoj naslednjega odločanja je mogoče oceniti samo z upoštevanjem celega loka odporiške izkušnje".³ Te motivacije zasledimo tudi v pričevanjih tržaških borcev, toda ne gre pozabiti na to, da sta bili ob njih narodna pripadnost in nujnost upora proti politiki etničnega preganjanja, ki ga je fašistični režim izvajal do slovenskega prebivalstva v Julijski krajini, koagulacijski element v narodoosvobodilni izkušnji. Osvobodilna fronta je na Tržaškem, tako kot drugje na Primorskem, dobila prav zaradi tlečega odpora in razširjenega nestrinjanja s fašističnimi oblastmi ploden teren za mobilizacijo in

ljudsko podporo. Tempo reakcij in oblike odzivanja sicer niso bile pri vseh primorskih Slovencih enake. Konsenz, ki ga je slovensko prebivalstvo izkazovalo odporiškem gibanju, pozna socialne in politične spremenljivke, prav tako se kaže širša paleta njegovih oblik tako v urbanem kot ruralnem okolju. Ne gre, na primer, spregledati, da se je tudi med Slovenci pojavljala naveščenost nad vojno, zlasti med tistimi, ki so služili v italijanski vojski. Želja po povratku v družinski krog in v civilno življenje je bila pri nekaterih, kot potrjujejo pričevalci, močnejša od potrebe po bojevanju na strani partizanov. Pričevalci ne pozabljajo omeniti tistih, ki so poskušali ohraniti nevtralno pozicijo, tistih, ki so še leta 1944 oklevali in ki so se odločili za vstop v partizane šele takrat, ko sta bila izid in konec vojne že jasna. Spominjanje borcev pa ne obide povsem težav, s katerimi se je soočala Osvobodilna fronta na podeželju in v mestu, in tudi ne zabriše obstoječe konfliktnosti med italijanskimi in slovenskimi antifašisti, nasprotno, poudarja različna gledanja v komunističnih vrstah. V analiziranih pričevanjih je italijanskost sinonim nezanesljivosti, sodelovanje med slovenskimi in italijanskimi antifašisti v vojnem času pa zaznamovano z nekim osnovnim nezaupanjem, ki ga lahko danes pripišemo po eni strani nesoglasjem med slovensko in italijansko komunistično stranko, po drugi pa oddaljenosti in nerazumevanju, ki ga je marsikdaj fašistična raznorodovalna politika povzročila v odnosih med narodnostima.

Iz spominskih zapisov pričevalcev jasno izhaja povezava med velikimi mukami, ki so jih Slovenci pretrpeli pod fašizmom, in rešitvijo iz tega položaja, ki jo je omogočila njihova udeležba v osvobodilnem gibanju. Poudarja se borbeni duh posameznikov in njihova vztrajnost v boju proti sovražniku. Pričevalci ne zanikujejo svoje pripadnosti komunistični partiji in svojega internacionalističnega prepričanja, toda ideološka motivacija njihovega antifašizma se umakne pred nacionalno motivacijo.

V pričevanjih, ki so bila zbrana v petdesetih letih, se da zaslutiti morečo politično klimo povojnega obdobja, notranje razprtije med komunisti v Trstu po letu 1948, pa tudi osebne travme, ki so sledile temu dogajanju. Intervjuvanci in intervjuvanke se distancirajo od odločitev, ki jih je zavzela KPI po resoluciji Informbiroja, in se kesajo svoje pripadnosti tej stranki. Ponosni na svojo preteklost komunističnih aktivistov in na predanost komunistični ideji ne prikrivajo velikega razočaranja, ki ga je povzročil razkol v komunističnem svetu. Trdno ostajajo prepričani, da so, s tem da so ostali zvesti Titovi politiki in idealom OF, spet izbrali pravično stvar. Pred sogovornikom, ki je na strani Tita in jugoslovanskih komunistov, pričevalci poudarjajo težave, na katere so

3 C. Pavone, *Una guerra civile*, Turin, 1992, str. 31.

Proslava ob stoletnici rojstva Simona Gregorčiča v Cerknem leta 1944. (NŠK).

Celebrazioni del centesimo anniversario della nascita del poeta sloveno Simon Gregorčič a Cerkno (Circchina) nel 1944.

naleteli, potem ko so bili postavljeni pred nelahko izbiro. Če so bili pod fašizmom prisiljeni izbirati na podlagi političnega prepričanja in v imenu ponižanega naroda, so morali leta 1948 prepoznati novega nasprotnika med bojnimi tovariši. V tem pogledu je nadvse zgovorna izjava, ki je bila priložena enemu od pričevanj: "S končano 2. svetovno vojno zanj boj ni prenehal, pač so se le spremenile njegove oblike. V Trstu se je moral boriti proti vsem mogočim težavam in oviram,

zlasti pa proti fašističnim ostankom. V vrtincu kompliciranih mednarodnih dogajanj v delavskem gibanju po resoluciji Informbiroja 1948. leta se ni mogel takoj znajti in poiskati pravega mesta. Tržaške razmere in tedanje delovanje Vidalijeve skupine KPI v Trstu so ga zapeljale, da je sprejel linijo Informbiroja. Vendar je ostal pošten in dosleden partizan. Odločno je odklonil strankarske metode boja KPI in ni hotel sprejeti članske izkaznice."

RIASSUNTO

La storia orale ci permette di studiare l'esperienza soggettiva durante la seconda guerra mondiale e in alcuni casi di correggere la ricostruzione storiografica basata sulle fonti scritte. Con frammenti di storie di vita e percorsi biografici di una ventina di combattenti triestini l'autrice si propone di evidenziare le molteplici forme di adesione al Fronte di Liberazione e le strategie di sopravvivenza che emergono dal vissuto quotidiano. Quando l'esperienza resistenziale è considerata in un contesto politico e socioeconomico che va al di là dell'evento bellico in se stesso, essa ci introduce in una realtà multiforme e contraddittoria dell'ambiente urbano e rurale, che gli schemi interpretativi della storiografia troppo inclini a una lettura ideologico-politica del passato hanno spesso travisato.